

Looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal Pärnumaa kihelkondades, mida läbib Rail Balticu trassikoridor: Vändra kihelkond

Pärnumaa

Aruanne

Töö nr: 20020MT1

Tartu 2020

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

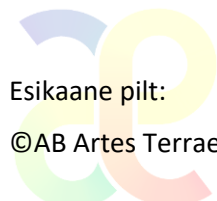
KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet
Tellijaja esindaja: Pikne Kama
Tellijaja kontaktid: Pikk tn 2, Tallinn pikne.kama@muinsuskaitseamet.ee
Projekti juht: Mart Hiob, PhD
Autor: Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)
Töörühm: Reeli Reinaus, MA
Riina Juurik, MA (Tartu Ülikool, arheoloog)
Valdo Valper, MA
Laura Mäemets, MA
Mart Hiob, PhD
Esikaane pilt: Maa-ameti kaardiserver

©AB Artes Terrae OÜ 2020

Sisukord

1	Töörühma liikmete nimed ja roll inventeerimisel	5
2	Välitööde toimumise ajakava	5
3	Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	6
4	Ülevaade töö tulemuslikkusest	7
5	Inventeeritud kohad	8
6	Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele.....	12
7	Tööde käigus ette tulnud probleemid	12
8	Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	13
9	Kasutatud kirjandus ja käsikirjad.....	13

1 Töörühma liikmete nimed ja roll inventeerimisel

Erinevatel tööetappidel osalejad:

Mari-Ann Rimmel, Laura Mäemets, võrdselt vastutavad koostajad antud kihelkonnas (ettevalmistavad arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd);

Mart Hiob (projektijuhtimine, välitöödel osalus ühel päeval, teabepäeval osalemine);

Riina Juurik (GIS andmete loomine).

Helle Mäemets, autojuht

2 Välitööde toimumise ajakava

Kuupäev	Küla	Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms	Osalejad
09.09.2020	Tagassaare, Massu, Väandra	Pikk matk läbi metsa, Kivisöödi taluaseme lähedal Altarikivi leidmine, Ohvrikivi ei leidnud; Väandra Kirikumägi; Massu ohvrijalakas (kohati tugev vihmasadu). Väandras vestlus [redacted]’iga kontaktide otsimine.	Laura Mäemets, Mari-Ann Rimmel
10.09.2020	Tagassaare, Rae, Mädara, Oriküla, Lüüste	Hiiekivi (endine Lüüste-Ülejõe) turismitalu sisserrännanud peremehe küsitlemine (hiiest ega Tõnnikivist ei teadnud, rääkis vanade rahade leidmisest talu maalt); Hiieauk Hiieaugu katastriüksuse lähedal, ning Ehrenpreisi rändrahnu/Hiiekivi otsimine (leidmata); Oriküla Pulli-Aru talu rahva ([redacted] abikaasaga) küsitlemine, Pulli-Aru Püha puu ning Hiiehoim (auk); Rae k Hiiekoha (Hiieko vesiveski) koht; Mädara Hiie alune; Hiiehoim (leidmata), Oriküla Sauna t juurde ei pääsenud; Lüüstes Lüüste-Alt talus põgus kohtumine mujalt pärit vanaprouaga ([redacted] lesk), Saare aiandi peremehe [redacted] vestlus telefonitsi ja ohvrijalaka (püha künnapuu) ning Hiiehoim leidmine ja inventeerimine.	Mari-Ann Rimmel, Laura Mäemets
21.10.2020	Võiera, Vihtra, Mustaru, Vaki, Reinumurru	Võiera Pärtle-Uuetoa t, [redacted]. Tõnnivaka koht leidmata, puu hävinud, Hiiekoha, Hiieaasa otsimine, Toomingas (leidmata), Tamm (leidmata), Hiiealune (leidmata), Hiie saar; Vihtras vestlus Vihtra raamatukoguhoidjaga, veel ühe kohaliku mehega, ning Vihtra oletatava Hiissaare külastamine; Ohvrikivi leidmata, Vihtra nimekivid jões; Mustaru k Alt-Eedu t peremehe [redacted] küsitlemine,	Mari-Ann Rimmel, Laura Mäemets

		<p>Mustaru k. Hiieauk, Hiieaugu kallas (oletuslik); Vaki k Ingli jäljega kivi otsimine, vestlus [REDACTED] (arvas, et kive on talu maal taga metsas, jäljekivist ei teadnud), talu maal tee ääres ilus jalakasalu.</p> <p>Reinumurru k (Roja-Vanatoa t) Tönnikivi otsimine, noorem peremees, kolmandat põlve kohalik [REDACTED] ei olnud kivist midagi kuulnud, samuti mitte eakam mees naabertalust.</p>	
22.10.2020	Kõrbja, Kobra, Vihtra	<p>Kõrbja k Hiiemetsa külastus tänu [REDACTED] kontaktidele Toosikannu hirveaia territooriumil (vihmasajus), vestlus Niinemäe talus [REDACTED], kes taunis jõe sirgekstõmbamist; samas Kabelimägi (põgus vestlus [REDACTED], kes rääkis luude leidmisest ja kruusavõtmisest Kabelimäe kohal); Kobra k Titekivi ja Hiieheinamaa (ligikaudne asukoht); vestlus Vihtra raamatukoguhoidjaga ning raamatukogu kodulooliste materjalidega tutvumine; kõne [REDACTED]</p>	Laura Mäemets, Mari-Ann Rimmel
24.10.2020	Vändra, Lüüste, Kurgja	<p>Teabepäev Vändra raamatukogus (u 20 inimest), oletatava Kirikumäe ohvrikiviga tutvumine Vändra alevis; Lüüste k Kalevipoja lingukivi (Hiiekivi/Ehrenpreisi rändrahn), mille juhatas kätte [REDACTED] Saare talust; vestlus Oriküla Suurekivi t Virumaalt pärit perenaise [REDACTED] (Suurekivi talus 1962. aastast), kes näitas talu juures tükkideks murenenud suurt kivi ja õuel väidetavat "energiasammast".</p>	Mari-Ann Rimmel, Laura Mäemets, Mart Hiob
	telefonivestlused:	<p>Harri Poom Lüüste k Saare t, Arnold Tamm Võiera Tamme t (L. Mäemets), [REDACTED] ja [REDACTED] Vändrast (sh kirjavahetus), [REDACTED] Tallinnast, [REDACTED] Vändra raamatukogust, [REDACTED] Lokutalt, [REDACTED] (M.-A. Rimmel)</p>	

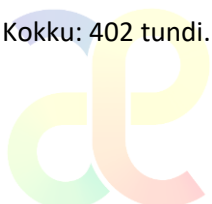
3 Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd, sh artikkel ajalehele: kokku (37,50 + 57=) 94,5 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: (77 + 77=) 154 tundi.

Järeltööd: (75,3 + 78=) 153,3 tundi.

Kokku: 402 tundi.

4 Ülevaade töö tulemuslikkusest

Eeltööde käigus selekteerus Vändra kihelkonnas kokku u 45 kindlat, võimalikku ja oletatavat pühapaika (nende seas kompleksid, mis osalt on vaadeldud üksikobjektidena ja osalt ka koos, samuti kabelikohad, looduskaitsealused puud, muinsuskaitsealused paigad). Loendisse ei ole kaasatud üldjuhul kalmeid, ent ühel juhul on teade Tõnnile ohverdamisest ka kaitsealusel kalmekohal (Vändra Kirikumäel).

Pühapaigauuringutest Vändra kihelkonnas ning teabepäeva reklaamiks kirjutas M.-A. Remmel kohalikku ajalehte tutvustava artikli (ilmus sept. 2020 lõpus).

Kaitsealuseid pühakohti on Vändra kihelkonnas hetkeseisuga üsna vähe:

- 1) Kullimaa Kurikivi, **reg nr 11865**
- 2) Rõusa Hiie küngas, **reg nr 11871**
- 3) Vändra al Kirikumägi/Kabeliase. **reg nr 11878**
- 4) Kastna hiiemägi ja hiiepärn, **KLO4000579**
- 5) Massu ohvrijalakas (LK), **KLO4000873**

Arhiivi- või kaardiandmetes seni kajastamata vanadest pühakohtadest leidsime Lüüste külas ohvrikünnapuu (mis võis küll seostuda arhiiviteates kajastuva Hiie lohuga) ning püha tamme Tagassaare Pulli-Aru t juures (see võis samuti ehk seostuda vanade teadetega, samas kindel see pole), saime huvipakkuvaid vihjeid mõne kaitsealuse paiga kohta (nt kivi Vändra Vanakirikumäel). Mõni koht vajaks veel maastikul täpsustamist, kuna hiie toponüümika lokaliseerimine ja komplekside määratlemine osutus keeruliseks. Pärimusteateid oli küllaltki palju, aga nende seostamisel tänapäeva asustusüksustega ilmnes vasturääkivusi ja segadusi, mille harutamine võttis palju aega. Üldiselt vanu, eriti kaitse all mitte olevaid pühakohti kohalikud tänapäeval pühapaikadena enam ei kasuta, hea, kui teatakse nende olemasolust. Tuntumate juures käib ilmselt inimesi ka mujalt.

Kuulsime ka uuemat pärimust nn *energiasammaste* kohta Orikülas Suurekivi talus ning väidetavalt ka Kurgjal. Suurekivi talu juures näitas perenaine lihtsalt üht kohta lähedal asuva männi ja krunti piirava aia vahel murul. Mingi sensitiiv olevat öelnud, et sealt seistes saab jõudu vms. Kultuurilooliselt huvipakkuv on ka Kaido Kamalt saadud info, et Vändras pidavat olema tema emapoolse suguvõsa *taarausuline hiis*. Sinna maeti sõja ajal tema ema väike õde [REDACTED], kes vist hiljem maeti ümber Metsakalmistule. Hiide pandud uuemal ajal suur rist püsti ja nimetatud ristiusu hiieks vms. Vändra ajalugu uurinud [REDACTED] seda kohta taarausuliste hiiena ei teadnud, aga oletas, kus see võiks olla.

Maastikul inventeeriti 16 kohta. Mõne paiga kohta tegime andmeid analüüsid täpsustusi veel järeltööde käigus. Mõned kohad jäävad paratamatult oletuslikuks, kuna kohalike kinnitust ei saanud, suuline traditsioon on katkenud; paaris kohas õnnestus siiski ka kinnitust saada. Ühele potentsiaalsele paigale ei pääsenud ligi, kuna seal hobustekarja pidav omanik olevat "hull" ning tema territooriumi valvasid kolm lahtist kaukaasia lambakoera.

Vändras on rohkesti olnud kohti, kuhu ohverdati kodujumal Tõnnile, neid on olnud hoonetes ja nende läheduses, aga ka looduslikes paikades. Tõnnid on ammu kadunud (hävitatud), samuti paljud nendega seotud puud ja kivid. Ebamääraseid talulähedasi tõnnivakakohti tundus siinse projekti kontekstis perspektiivitu otsida. Taluhoonetes asunud tõnnivakkade teateid pole siinses statistikas üldiselt arvesse võetud, neid olevat olnud igas (vanemas) talus.

Vanem pärimus näitab, et tõnnikultus on paiguti seostunud ka hiiekohtadega (ehkki nn Tõnnikive on olnud ka eraldi, just talude lähistel). Vändra kihelkonnas on andmeid mitme nn hiiekompleksi kohta,

nt ohvripuu ja hiie lohk Lüüste k, Hiieaugud ja hiiekivi Lüüste k, Hiiesaar ja hiiekallas, hiieaas, hiie loim ja ohvripuu ning Tõnnikivi Võiera k Pärtli t lähisel, Hiie loim ja hiieküngas (pühapuu) Orikülas Pulli-Aru t maal, Hiiealune Mädaras, Hiisssaare t Vihtras (seal juttu ka jäljekivist); arvatavasti on hiiekoht olnud ka Rõusas mõisa lähisel, kus tõnnivakaks olnud hiiepärn juba mõisaajal maha raiutud.

5 Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad: (Vt nimestik andmefailist)

- 1) **Titekivi** - Kobra k
- 2) **Hiiemets** - Kõrbja k
- 3) **Hiiekivi (Kalevipoja lingukivi) - Lüüste k**
- 4) **Ohvrikünnapuu**- Lüüste k Luiste-Alt maal
- 5) **Hiie lohk** - Lüüste k Luiste-Alt maal
- 6) **Künnapuu** "Ohvrijalakas" Massu k
- 7) **Hiieauk** - Mustaru k (Alt-Kaarle t)
- 8) **Hiie alune** - Mädara k
- 9) **Hiie loim** - Tagassaare k, Pulli-Aru t
- 10) **Püha tamm** - Tagassaare k Pulli-Aru t
- 11) **Altarikivi** - Tagassaare k, Kivisöödi t
- 12) **Hiieauk** - Tagassaare k (Lüüste2, Lüüste-Ülejõe t)
- 13) **Hiisसार** - Vihtra k
- 14) **Hiie saar** - Võiera k, Pertli-Uuetoa t
- 15) **Vanakirikumägi** - Vändra al (kaitsealune)

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida (lisaks jäid kokkuleppeliselt inventeerimata võimalikud kabelikohad):

- 1) **Hiie loim** - Oriküla Sauna t (kui ümbruskonnas tuntud probleemsest hobustepidajast maaomanikuga kaubale saaks, ja ta koerad kinni paneks ning taluümbrusele ligi laseks, siis võibolla leiaks sealt midagi); Sauna t. juures Oriküla-Kurgja tee ääres on Loimu KÜ, läheduses Särghaua pool jõe ääres ka *Igeniidu* katastriüksus vanal kaardil. Seal on ka Kõrgekalda kinnistu (nõukaage se tursimibaasi koht), kus see hobustepidaja pidavat elama.

Hiie lohk, uue Vändras, Ori külas, Saana talu maa sees. Praegu ei kasva selle lohu ümber mitte ühtegi puud. Üks vana 80 aastane vana mees rääkinud, et ta olla seda näinud, kui hiie lohu ümber suured remmelgad kasvanud. Sealt ei ole keegi tohtinud aga rajuda, see olla kohe raskest haigeks jäänud, kes seda olla teinud. Eesnimetatud vanamehe jutu järele olla tema mäletades veel iga neljapäeva õhtu seal ohverdamas käidud. Jung I: 49 Vän 24 < A. Suurkask

Orikülas Sauna talus on koht, mis hüütakse hiie loimuks. See on olnud koht, kus on ohverdatud ja kuhu on andid viidud. Hommikul sinna hiie loimu minnes on leidnd peremees alati midagi.

Ükskord leidnd peremees säält võileba, teinekord raha, mõnikord mõne tüki riiet, vahest vilja jm. Alles hiljuti on leitud sealt üks Katariina-aegne raha. ERA II 221, 468 (25) < Vändra khk., Uue-Vändra v., Orikäla < Vändra khk., Vana-Vändra v. – Vilma Luberg, Türi Progümnaasiumi õpilane < Kai Meimer, 73 a. (1939)

- 2) **Ohvrikivi** – Tagassaare küla Kivisöödi t (pärandkultuuriobjekt); otsisime välitöödel pärandkultuuri tähise järgi, ei leidnud. Märgid olid kaardil vales kohas, püstaka Altarikivi leidsime pooljuhuslikult. Hiljem jälgi ajades selgus, et koduloolane Rein Aas ise olevat seda kivi näinud, tema koolitee viis sealt mööda. Kivi on kindlalt olemas, u 0,5 m kõrge, aga pealt laiem (nii et 7 last - klassitais lapsi - seal seisma mahtusid). Rein Aasal on ka foto kivist aastast 1957 (vt allpool). Ohvrikivi olevat Altarikivist u 50- 100 m kaugusel.

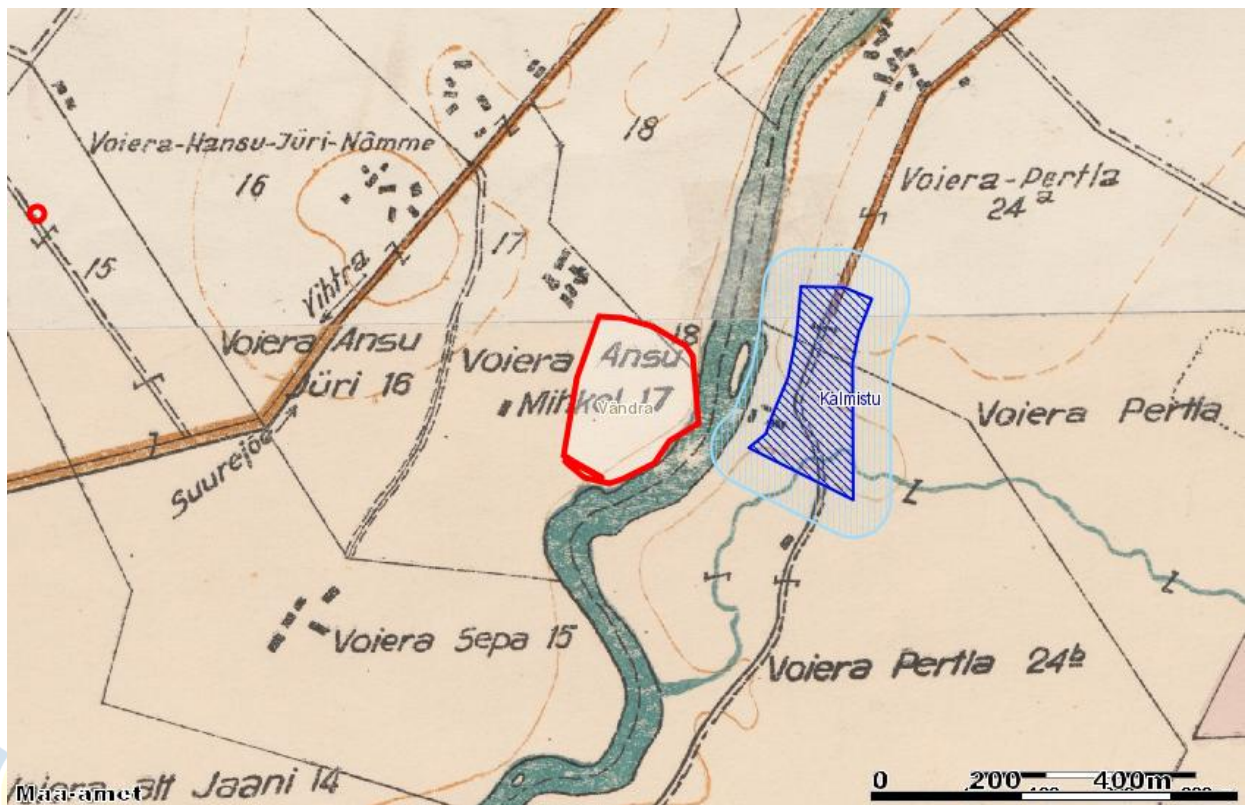
Rein Aasa saadetud fotod Kivisöödi ohvrikivist aastast 1957.

Rein Aasa saadetud fotod Kivisöödi ohvrikivist aastast 1957.

- 3) **Hiialune** - Asuk. Uue-Vändra Võiavere kl. Männi tl. krundis. (Kih. crt. 45) Kirj. Hiialune asub paremal pool Pärnujõe kaldal just Pärtla tl. vastas üks heinamaa nurk jõe käärus. Sääli olla vanasti püha hiis olnud. Publ. Jung Mss. 224:15. AK Vän: KK, Indreko 1925, nr 165

Hiialuse piirkond R. Indreko andmete järgi.

Välitöödel ei kohta leidnud, kuna Võiera pühakohtadega käiv info oli äärmiselt segane ja mitmekesine ning mitme rööpnimega taludega (pärimuses mainitud talude identifitseerimisega) oli samuti keeruline olukord. Ei olnud abi ka Pertli-Uuetoa elanikest. Põhjalikumalt järeltöötapis asjaga tegeldes läks pilt siiski selgemaks. Siinsel skeemil orienteeruv piirkond, kus hiiekoht võiks asetseda. Ortofoto järgi kasvavad seal puud (metsatukk) ning on ka mingid lohulaadsed pinnavormid. Teates mainitud Männi tl on Ansu Mihkli talu rööpnimi.

Jumala/ingli jäljega kivi - Vaki k, Tiidu t (peremees ei teadnud, lubas otsida ja teatada, kui leiab) ERA II 140, 35/6 (9)

Hävinud, tugevalt kahjustatud või väheste andmete tõttu leidmata või identifitseerimata kohad:

- 1) **Kivi**, mille ümber käimine teeb haigeks - Kadjaste k. Andmed vaid küla täpsusega, 1 vana teade (Eiseni kogust). E 82523 (5)
- Hiieheinamaa** – Kobra küla (ligikaudne asukoht lokaliseeritav, maaparandus üle käinud). EKIKN vän eki2 a-ü [5] (787513). Leili Mihkelson, 77 a, Vändras, rääkis sellest kandist, et 1960. aastatel tehti seal maaparandust, seal oli olnud ka allikas ja üks Allika saun või armetu maja, kus oli elanud Allika Anna, kes õmbles sõja järel riideid, kui midagi polnud saada. Kuusetukk oli seal kohas kaua, enam vist pole. Allikas aetud kinni, karistuseks allika kinniajajatele on põld alati vesine, masinad võivad sisse jääda. Ega vanadest asjadest ei räägitud midagi, küüditamised löid ju tummaks, ei räägitud midagi enam. Ei julgetud rääkida.
- 1 **Pisuhänna ehk Ahjuvareme põld** - Kullimaa k ja t. Ahjuvaremes elas pisuhänd, põllul tõnnivakk, leitud kopikaid - ilmselt vanas talus olnud tõnnivaka koht. EKIKN vän eki1 o-p [153] (785425)
- 2 **Tõnnivakk puus** - Käru abikiriku juures jõe ääres? (puu maha raiutud) EKRK I 42, 241/2 (15)
- 3 **Tõnnivakk** Kontaru t rehealuse taga mäeotsas - Oriküla (pole säilinud, täpne asukoht pole selge). RKM II 124, 431/2 (2)
- 4 **Tõnnivakk (peatõnn) jões** - Pärnjõe k (seda jõest otsima hakata ei ole mõtet) E, StK 11, 47/51 (22)
- 5 **Hiiekoha talu, Hiieko** veskikoht - Rae k (pärandkultuuri - pühakohale viitab ainult talunimi, rohkem andmeid pole. käisime kohal, talus elas haige mees, kes ei osanud midagi asjakohast öelda. Talu ümbrus oli laokil ja prahti täis. Talu juures kasvasid mõned kõrged vanad vahtrad. Ilmselt üsna vana talukoht. EKIKN vän eki1 r [26] (785729)
- 6 **Tõnnikivi** - Reinumurru (Roja) k - küsitletud inimesed ei teadnud seal ühtki kivi olevat. EKRK I 15, 155/7 (2)
- 7 **Hiiepärn, kus ka tõnnivakk** - Rõusa k, hävinud (maha raiutud juba mõisaajal, seda teinud kubjas või valitseja Põrgu Mart, kellest on teises kontekstis juttu ka E. Peterson-Särgava raamatus "Lähme linna kirjutama..."). E I 6 (11); E 81211/3; ERA II 269, 158 (25); E, StK 14, 13 (18)
- 8 **liealune mets** - Rõusa k, mets Uue-Vändra mõisa all (metsa nimi, täpsemaid andmeid ega orientiire pole). ERA II 25, 271 (5); AES, MT Vän
- 9 **Tõnnivakk aida seina all** - Säästla k (hävinud, lõhkuja jäi ühe silmaga). ERA II 236, 258/9 (32)
- 10 **Hiissaare talu kui ohvrihiie koht** – Vihtra küla (hävinud), Vihtra raamatukogu juhataja teadis, et Miilise laudad olid Hiissaare juures. Nõukogude ajal tehtud sinna sirged teed lehmakarja jaoks. Hiissaare maadel metsatukas oli vana kivihunnik, lapsena karjas istus ta seal

- kivihunnikus. Ka oli seal kraav (endine oja?). Lähtusime kirjeldusest, et hiiekohta tuleks otsida jõe äärest. EKIKN vän eki1 a-j [209] (782989)
- 11 **Sõrajäljega kivi** - Vihtra Hiissaare t juures (maaparandus, uued laudad, kivihunnik). EKIKN vän eki1 a-j [209] (782989)
  - 12 **Tõnnikivi/Nõiakivi** - Tagassaare k (vana Lüüste2), Lüüste-Ülejõe talu juures teekäänakul puruks lastud nõukogude ajal, lõhkuja sai surma. Selle objekti kohta on palju pärimust: ERA II 221, 478/9 (38); ERA II 238, 178 (2); RKM II 124, 443/8 (11); RKM II 124, 446/8 (11); RKM II 147, 365/7 (117); RKM II 241, 139/40 (5); RKM II 405, 636/9 (1); RKM II 405, 703 (69)
  - 13 **Tõnnikivi Patskamäel** - Tagassaare k (vana Oriküla), mägi reljeefi järgi oletatav, inimesi pole, kivi ei leia. Laiad maaparandusväljad, mingi laudavaremed mäel, taamal üle põllu talukoha ase. ERA II 221, 474 (35); ERA II 221, 476/8 (37)
  - 14 **Magenaru liikuv kivi** - Magenaru mäel Tagassaare k. Kivi lõhutatud. ERA II 221, 476/8 (37)
  - 15 **Tõnnikivi Tooma-Nuudi t** - Tahkuse k. teates öeldud, et kivi hävinud (jutustaja ise lõhanud, sest jäi kündmisel ette). ERA II 269, 149 (13); RKM II 158, 344 (5)
  - 16 **Ohvritamm** - Võiera k, Tamme t (Pertli-Vanatoa) (jäänused olnud talu elanike sõnul 10 a tagasi veel alles, selle puu soovitas Jaanits 1973. a ilmselt kaitse alla võtta). AK Vän: J (passi mustand: K. Jaanits 1973, aug)
  - 17 **Ohvritoomingas** - Võiera k, Tamme (Pertli-Vanatoa) t - oli kadunud juba Indreko ajal (1925). AK Vän: KK, Indreko 1925, nr 174
  - 18 **Tõnnikivi** - Võiera k, Tamme (Pertli-Vanatoa) t - oli hävitatud juba Indreko ajal (1925). AK Vän: KK, Indreko 1925, nr 163-164

6 Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Kihelkonna vanem asustus paikneb jõgede ääres, põhiline tuiksoon on Pärnu jõgi, ent külasid on ka harujõgede ääres. Seega on ka enamik pühapaiku jõgede läheduses. Piirkonnas on ka palju metsa ja rabasid. Põliste juurte kohalikke on veel kohapeal alles, ehkki asustus hõredavõitu ning metsakülades vaid üksikuid talusid, kus mõnes käiakse vaid suvel. On ka sisserännanuid ning turismitalusid. Sisserännanuid on nii samast kihelkonnast kui ka kaugemalt. Need, kellega jutule saime, tundsid ümbrust ja loodust küllaltki hästi. Lüüste ja Võiera külas kogesime, et kohalikud olid jõudnud oma teadmisi pühapaigast ka sissetulnuile edastada. Küsitlesime mitut kohalikku inimest ning Vihtra ning Vändra raamatukogu töötajaid. Käisime Mustaru külas Alt-Eedu talus, kus oli tõenäoliselt viibinud ka L. Koidula. Mõnest kandist on tehtud koduloolisi uurimusi ning antud välja piirkonnapõhiseid kodulooraamatuid (Rein Aas), koduloolisi käsikirju on hoiul nt Vihtra raamatukogus (nt Johannes Saarnit).

7 Tööde käigus ette tulnud probleemid

Üldiselt ilmnisid samalaadsed probleemid nagu mujalgi. Teadajaid inimesi pole lihtne leida, seda enam oli rõõm mõnda sellist kohata. Maastik on palju muutunud tänu maaparandusele. Põllumaadest on enamasti üle käinud melioratsioon, niiskemad alad on kraavitatud ning allikaid kinni aetud - seda panevad kohalikud väga pahaks. Sirgeks on tõmmatud isegi väiksemaid jõgesid (nt Vändra jõi Kõrbja k juures).

Asustusajaloo kohta ei leia alati piisavalt andmeid - kui ei ole täpsemaid mõisaaegseid kaarte. Mõnigi objekt jäi oletuslikuks.

Väandra puhul tegi asja keeruliseks ka see, et palju oli sarnaste nimedega kohti (sh talukohti), samas oli nende asukohtade selgitamisega raskusi, kuna kohalikelt ei õnnestunud palju vihjeid saada. Mitu kohta lokaliseeriti arhiivandmeid ja kaarte ning katastriandmeid interpreteerides.

Esines ka kõhedust tekitavaid olukordi seoses nt lahtiste suurte koertega. Samuti olid maastikutingimused kohati rasked (tihe võsa, vett täis kraavid, millest tuli üle saada), kimbutasid põdrakärbsed ja leidis puuke. Laura Mäemets haigestus borrelioosi.

8 Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

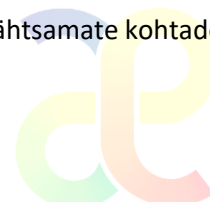
- 1) **Ohvrikünnapuu** - Vän_Lüüste_04 Lüüste külas
- 2) **Hiielohk** - Vän_Lüüste_05; - (moodustavad koos eelmisega kompleksi)
- 3) **Hiiekivi (Kalevipoja Lingukivi)** – Vän_Lüüste_03;
- 4) **Püha tamm** - Vän_Tagassaare_05 (end Oriküla)
- 5) **Altarikivi** - Vän_Tagassaare_01
- 6) **Hiieauk** - Vän_Tagassaare_07 (endine Lüüste2) külas, Hiieaugu kinnistu piiril
- 7) **Hiie saar** Võiera k - Vän_Võiera_01, Pertli-Uuetoa t all (kompleksi kuulub samas jõe põhjakaldal Hiiealuseks kutsutud koht)
- 8) **Kastna Hiiemägi ja Hiiepärn** - Vän_Kastna_01

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) **Hiiemets** Kõrbja k
- 2) **Hiieauk** - Mustaru (end Võiera) külas
- 3) **Kiriku lävepaku kivi** Vanakirikumäel Väandra alevis (kaitsealuse muistise piires)

9 Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eesti kohanimearaamat <http://www.eki.ee/dict/knr/>.
- Eesti Looduse Infosüsteem: www.eelis.ee.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuri objektid).
- Ehrenpreis, J. A. (1939) Eesti Vabariigis leiduvate suurte puude, allikate ja tähtsamate kohtade Album. - *Vändras leiduvad suured kivid*. Pärnu.
- ERA fotokogu.

- ERA temaatiline kartoteek.
- ERA topograafiline kartoteek.
- ERA ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) käsikirjakogud.
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti käsikirjalised kogud.
- Aas, Rein. Minu Raja küla.
- Aasa, Aada. (koost. M.-A. Remmel). Igal asjal on kaks otsa - akats ja lõpets. Lugusid Kõrbja kandist. (2019).
- Kaasik, Ahto. Põlised pühapaigad (2016).
- Kaasik, Ahto. Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad (2017).
- Paidla, A. Kehtna (1979).
- Peterson-Särgava, Ernst. Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama. I-II. (1968).
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- Vihtra raamatukogu käsikirjalised koduloolised materjalid
- Viidalepp, Richard. Iseloomustavat Eesti ohvrikividest (1940).
- Väike murdesõnastik <http://portaal.eki.ee/dict/vms>.
- 1930ndate aastate katastriüksuste tabel Rahvusarhiivis.

